

PHILIP MATYSZAK

24 UUR IN
HET OUDE
ROME

HET DAGELIJKS LEVEN
VAN DE ROMEINEN

HL Books

Voor de dame boven in de boom – Barbara Hooley

© 2017 Philip Matyszak

© 2019 Nederlandse editie: Hélène Lesger Books, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *24 Hours in Ancient Rome – A Day in the Life of the People who Lived There*, uitgegeven door Michael O'Mara Books Limited, London

Vertaling: Marijke Overpelt, Haarlem

Redactie: Barbara Luijken, Haarlem

Opmaak en productiebegeleiding: Wouter Eertink

Eindredactie: Hélène Lesger

ISBN 978 90 826836 5 3

NUR 683

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

INLEIDING 7

HORA NOCTIS VI

DE NACHTWAKER HANDELT EEN KLACHT AF 11

HORA NOCTIS VII

DE VOERMAN STAAT VAST 20

HORA NOCTIS VIII

DE BAKKER GAAT AAN HET WERK 29

HORA NOCTIS IX

DE JONGE SLAVIN MAAKT HET ONTBIJT 39

HORA NOCTIS X

DE MOEDER ZORGT VOOR HAAR ZIEKE KIND 47

HORA NOCTIS XI

DE KEIZERLIJKE KOERIER VERTREKT NAAR BRITTANNIË 56

HORA NOCTIS XII

DE OCHTENDLES VAN EEN SCHOOLJONGEN 66

HORA I

DE SENATOR GAAT OP WEG NAAR ZIJN BESCHERMHEER 76

HORA II

DE VESTAALSE MAAGD HAALT WATER 86

HORA III

DE JURIST OVERLEGT OVER EEN ZAAK 96

HORA IV

HET MEISJE MAAKT HET UIT MET HAAR VRIEND 107

HORA V

DE STEENHOUWER WERKT AAN EEN GRAF VOOR DE KEIZER 116

HORA VI

DE PERIKELEN VAN EEN KROEGBAZIN ROND LUNCHTIJD 126

HORA VII

DE KLOKKENMAKER BEGINT AAN EEN NIEUW PROJECT 135

HORA VIII	
DE BADMEESTER REGISTREERT DE BADGASTEN	145
HORA IX	
DE GASTVROUW ORGANISEERT EEN ETENTJE	155
HORA X	
DE WASVROUW HEEFT LATE DIENST	165
HORA XI	
DE KOK RAAKT OVER ZIJN TOEREN	174
HORA XII	
DE PRIESTERES TREFT VOORBEREIDINGEN VOOR EEN OFFER	183
HORA NOCTIS I	
DE SPECERIJENHANDELAAR GAAT NAAR EEN DINER	193
HORA NOCTIS II	
DE PROSTITUEE PIKT EEN KLANT OP	203
HORA NOCTIS III	
DE ASTROLOOG TREKT EEN HOROSCOOP	214
HORA NOCTIS IV	
DE GLADIATOR DOET MEER DAN ALLEEN VECHTEN	224
HORA NOCTIS V	
DE KLAPLOPER KEERT NA EEN DINER HUISWAARTS	234
VERANTWOORDING VERTALINGEN VAN LATIJNSE EN GRIEKSE CITATEN	243
VERKLARENDE WOORDENLIJST	247
REGISTER	251
BRONNEN	255

INLEIDING

Het is begin september 137 n. Chr. Het Romeinse rijk bevindt zich op het hoogtepunt van zijn macht. De keizerlijke adelaars zijn tot in Mesopotamië en Dacië gebracht (en in het geval van Mesopotamië er ook weer uit verdwenen). Van de Theems tot de Tigris is Rome oppermachtig, gevreesd en gerespecteerd.

De meeste mensen die we in dit boek tegenkomen kan dat helemaal niets schelen. Voor hen gaat het in het leven niet om de glorie van het rijk, maar om het opbrengen van de huur, het omgaan met lastige familieleden en de dagelijkse problemen thuis en op het werk. Rome mag dan wel de grootste stad ter wereld zijn, de inwoners moeten zich nog steeds door het verkeer zien te worstelen, met hun burens zien op te schieten en goed, betaalbaar voedsel op de markt zoeken.

Dit boek neemt ons een hele dag mee naar het Rome van keizer Hadrianus. De stad wordt daarbij vanuit het gezichtspunt van vierentwintig verschillende inwoners bekeken. We beginnen op het zesde uur van de nacht – de Romeinen begonnen, nogal verwarrend, de dag van vierentwintig uur om middernacht, maar het tellen van de nachtelijke uren lieten zij vanaf de voorafgaande zonsondergang starten. Dit is een van

de vele voorbeelden die laten zien dat de Romeinen de wereld anders bekeken dan wij nu doen.

Vanuit het standpunt van de moderne lezer hebben de meeste mensen een kort, ellendig leven in een onrechtvaardige en zeer ongelijke samenleving. Overal ligt de dood door infecties en ziektes op de loer. Gezondheidszorg en een politieapparaat stonden nog in de kinderschoenen en veel sociale voorzieningen bestaan nog niet. Maar zo ervaren de burgers van Rome het niet. Voor hen zijn onrecht en ziekte onderdeel van het leven, dat je maar hebt te accepteren en te doorstaan. Met al zijn gebreken en ongemakken is Rome nog altijd een betere plek om te wonen dan waar ook ter wereld. De stad heeft dezelfde nadelen als elke andere plek, maar wonen in Rome heeft ook enorm veel voordelen.

Natuurlijk lopen de inwoners van deze stad zich niet de hele dag te vergapen aan hun monumenten en grote openbare gebouwen. Zij leiden gewoon hun leven, en op deze late zomerdag nemen wij een kijkje in deze levens. Daarbij is het niet ons belangrijkste doel om de levens van individuele Romeinen bloot te leggen, maar juist wat die levens ons over Rome zelf kunnen vertellen. De Grieken en de Romeinen geloven namelijk dat je, zelfs al zou je de muren, gebouwen en wegen weghalen, nog steeds een stad hebt.

De mensen vormen de stad: de gebouwen en monumenten die door latere generaties toeristen zullen worden bewonderd, komen op de tweede plaats; ze zijn niet meer dan een stenen weerklank van de mensen die de monumenten bouwden en er tussen woonden. Daarom komen er in dit boek weinig monumenten voor. De gebouwen die we wel tegenkomen zijn geen verzameling kille ruïnes, maar maken deel uit van een levendige, gelaagde en uitdagende omgeving.

Zo zijn ook de vierentwintig mannen en vrouwen in dit boek niet alleen maar inwoners van Rome – zij en honderdduizenden met hen *zijn* Rome. Dit boek is geen poging om een dag in het leven van vierentwintig individuele Romeinen te reconstrueren – het probeert een deel van het leven van en in de stad te reconstrueren, een kleine weerspiegeling van zijn vele duizenden facetten.

De mensen die in deze reconstructie voorkomen, zijn (grotendeels) fictief, maar hun levens niet. In de ogen van de moderne historici draait het bij de oudheid niet zozeer om ‘belangrijke mannen’ als wel om de sociale infrastructuur die de basis vormde voor deze mannen en hun daden. Daarom hebben onder andere archeologen, sociologen en epigrafen (wetenschappers die oude inscripties bestuderen) hun bijdrage geleverd aan een uitgebreid beeld van hoe gewone mensen in het oude Rome woonden en werkten. Voor dit boek is van al deze bronnen gebruikgemaakt, en ook van de meest waardevolle bron van allemaal: anekdotes, grapjes, toespraken en briefwisselingen van de mensen die er woonden.

De classicus zal zien waar de geschriften van een groot aantal contemporaine of bijna contemporaine Romeinen door de tekst gevlochten zijn, van de brieven van de erudiete Plinius tot obscene graffiti die van bordeelmuren zijn gered. Voor zover mogelijk spreken de inwoners van Rome in dit boek over hun eigen ervaringen, en voor die Romeinen die geen stem hadden in deze maatschappij, probeert dit boek voor hen te spreken. In de hoofdstukken zijn passages te vinden uit de oorspronkelijke bronnen, en in veel gevallen zijn de ervaringen van meerdere personen gecombineerd om één uur uit de dag van een enkele persoon te beschrijven.

Het totaal van deze vierentwintig uur is meer dan de som van de delen. Uiteindelijk heeft dit boek slechts één hoofdrolspeler, en dat is de stad Rome – een overvolle, vieze, nauwelijks bestuurbare krioelende hoop mensen. Het is een plek met veel en soms angstaanjagende gebreken, en toch vind je in deze stad een enorme hoeveelheid energie en optimisme.

Er heerst een ondernemersgeest en een vastberaden geloof dat, hoe goed of slecht de zaken er ook voor staan, het altijd beter kan worden. In Rome doet de slaaf zijn best een vrij man te worden, de vrijgelatene doet zijn best rijk te worden, en de rijke koopman streeft ernaar in de hogere kringen te worden geaccepteerd. Romeinen klagen vaak bitter over hun lot, maar ze leggen zich er niet snel bij neer. Ze zijn ondernemend en zeker niet somber. Ze zijn overtuigd van hun eigen superioriteit en doordrenkt van het gevoel dat zij, die zich in het centrum van het universum bevinden, er het beste van moeten maken en al vechtend een beter leven voor zichzelf en hun kinderen moeten opbouwen.

Het oude Rome was meer dan een verzameling gebouwen. Het was zelfs meer dan een maatschappij van met elkaar verbonden gemeenschappen die uit zeer verschillende volkeren en individuen bestonden.

Rome was vooral een manier van leven.

HORA NOCTIS VI
HET ZESDE UUR VAN DE NACHT (0.00 - 1.00)

**DE NACHTWAKER HANDELT
EEN KLACHT AF**

Het feit dat Petronius Brevis een kind – een dochter – heeft zorgt voor veel geggiffel in het kleine appartementengebouw waar hij woont. De vrouw van Petronius Brevis werkt in een viskraam op het Forum Piscarium in Rome. Een van haar taken is het toezicht op het verhandelen van levende vis die 's nachts in vaten met water naar Rome wordt gebracht. De vissen worden levend verscheept zodat ze tijdens het transport vanaf de plek waar ze werden gevangen, niet gaan rotten. Nadat de vissen uit de vaten zijn gehaald, zwemmen ze tijdens de openingstijden van de markt in ondiepe bassins die in de stenen toonbanken van de winkel zijn uitgehakt. Op die manier kunnen de Romeinen echt verse vis kopen. Het is helemaal niet uitzonderlijk dat een vis binnen een uur na aflevering bij de viskraam al op tafel staat.

Voordat de eerste klanten rond zonsopgang op de markt verschijnen, moet de vis uit de vaten gehaald worden en in de bassins worden gelegd. Daarom gaat de vrouw van Brevis een uur vóór zonsopgang al van huis. Meestal maakt ze het ontbijt klaar voordat ze naar haar werk gaat. Ze laat dat op de aanrecht staan zodat haar man kan ontbijten als hij thuiskomt, hoewel het voor hem eerder avondeten is, gezien zijn werktijden.

Brevis komt meestal een uur na het vertrek van zijn vrouw thuis. Hij eet, frist zich snel op en gaat naar bed, want tegen die tijd is hij negen uur in touw geweest. Petronius Brevis maakt namelijk deel uit van de *vigiles*, de nachtwakers van Rome. Omdat hun werktijden elkaar overlappen, ziet Petronius zijn vrouw soms een week lang niet. En daar komen dus de grappen over zijn dochter vandaan, de burens vragen zich af hoe het kind verwekt is.

Maar nu heeft Brevis nog een aantal lange uren te gaan. Hij en zijn brigade hebben twee taken: handhaving van de veiligheid op straat na zonsondergang en brandbestrijding, hun hoofdtaak. De schade die een gewelddadige dronkenlap of zelfs een moordlustige dief aanricht, stelt niet veel voor als je die vergelijkt met de verwoestende kracht van zelfs een betrekkelijk kleine brand. Rome is met het oog op brandbestrijding in zeven districten verdeeld. Brevis en zijn collega's weten heel goed dat de ergste brand uit de geschiedenis van Rome begon in het district dat onder hun cohort (divisie) – Regio II – viel.

Dat was in 64 n. Chr. en het vuur dat in de kronkelige straatjes bij het Circus Maximus begon, ontwikkelde zich geleidelijk tot een vuurzee die pas zes dagen later onder controle was – tegen die tijd was een kwart van Rome volledig verwoest.

De slordig gebouwde marktkramen langs de straten, de opslagloodsen en de bovenverdiepingen van vele gebouwen zijn allemaal van hout, kurkdroog en zo dicht op elkaar gepakt dat bijna alle bouwsels elkaar raken. Je hebt slechts een wegspattend kooltje uit een verkeerd gestookt vuurtje nodig of een olielamp die door een rat op zoek naar voedsel wordt omgestoten, en binnen een paar minuten raast een muur van vlammen door de straat waar Brevis en zijn brigade patrouilleren.

DE GROTE BRAND

In de hete, winderige zomernacht van 19 juni in het jaar 64 n. Chr. brak in een van de winkeltjes aan de voet van de muren van het Circus Maximus brand uit. De geschiedschrijver Tacitus schreef later: 'Er waren daar namelijk geen huizen die beschermd werden door brandmuren of door muren omsloten tempelcomplexen of andere voorzieningen die het vuur tot staan hadden kunnen brengen.' (Tacitus, *Annales*, 15, 38, 3)

Tacitus – die de brand als jongen meemaakte – geeft vanuit zijn persoonlijke ervaring de volgende beschrijving: 'Met de smalle straten (...) was de stad een gemakkelijke prooi. Voorts het gejammer van vrouwen in paniek, ouden van dagen die slecht ter been waren, of kleine kinderen. Mensen die voor zichzelf een veilig heenkomen zochten, anderen die minder sterken in veiligheid probeerden te brengen door hen mee te sleuren of op hen te wachten, sommigen aarzelden, anderen wisten niet hoe snel ze zich moesten haasten, iedereen liep in de weg. Vaak gebeurde het dat mensen, terwijl ze achterom keken, van opzij of van voren door het vuur werden ingesloten, of dat ze, als ze waren ontkomen naar aangrenzende wijken, merkten dat ook die een prooi waren geworden van de vlammen.' (Tacitus, *Annales*, 15, 38, 5-6)

Veel mensen geloofden dat zo'n erge brand op zijn route wat 'hulp' moet hebben gekregen en men begon keizer Nero ervan te verdenken dat hij het bevel had gegeven voor deze drastische vorm van ontruiming. Daarmee was de weg vrij voor een herbouw van Rome volgens zijn plan.

Het is logisch dat de nachtwakers toestemming hebben om in elk pand in te breken waar ze vermoeden dat een vuurtje onbeheersbaar zou kunnen worden. Ook hebben ze wettelijke

bevoegdheden om lakse bedrijfsjes of gezinshoofden een boete op te leggen, en mogen ze eenvoudige fysieke straffen uitdelen. Vanwege het enorme gevaar dat een brand voor de buurt vormt behoort de scheldnaam ‘brandstichter’ tot de ergste beledigingen die een Romein naar het hoofd geslingerd kan krijgen. Er is dan ook weinig sympathie voor iemand die de aandacht van de vigiles trekt.

Als een brand wordt ontdekt treden vaste protocollen in werking om het vuur te bestrijden. Allereerst zorgen de vigiles voor de ontruiming van nabijgelegen gebouwen en organiseren ze een ketting van emmers uit naburige woningen. Alle huishoudens moeten een bepaalde hoeveelheid water in voorraad hebben, en Brevis en zijn manschappen kunnen je tot op de minuut nauwkeurig vertellen hoelang het duurt voordat de ketting van emmers vanuit elk deel van hun patrouilleroute de dichtsbijzijnde fontein bereikt. Een jong lid van de brigade heeft de pech aangewezen te worden als ‘dekendrager’; hij draagt met azijn doorweekte dekens waarmee je elk klein vuurtje kunt doven voordat het oplaait. Als er versterkingen nodig zijn, rukt de brandweerwagen van het cohort uit. De brandweerwagen is geen nieuwe uitvinding – de voorlopers van de wagens die de vigiles gebruiken blusten eeuwen daarvoor al branden in Egypte. Een Griekse uitvinder die voor de grote bibliotheek van Alexandrië werkte (een man die heel toepasselijk Hero heette) bedacht de principes van een pomp die krachtig genoeg is om water door een brandslang te persen.

Elk cohort van de vigiles heeft specialisten. Er zijn uiteraard dokters die mensen die zijn afgetuigd door straatrovers behandelen, maar ook vigiles die soms het onderspit delven in een uitputtingsslag met een grote bende misdadigers. Er vallen ook gewonden door de branden of door het springen uit

brandende gebouwen (ook al hebben de vigiles een brigade ‘matrasmannen’ die dergelijke sprongen proberen op te vangen).

Als het de brandweerwagen niet lukt de brand te blussen, haalt de nachtbewaking de zware artillerie erbij, en dan wordt ook echt zware artillerie bedoeld. Na eeuwen van oorlogsvoeuring en belegeringen zijn de Romeinen heel goed geworden in het neerhalen van stadsmuren. De slingermachines, katalpulten en ander wapentuig zijn nog veel verwoestender als ze gebruikt worden om doorsnee (d.w.z. gammele) Romeinse appartementengebouwen neer te halen. Als er dus een grote brand is, beslist de dienstdoende commandant snel in welke richting de brandgang moet gaan. Dan komt de artillerie in actie en legt supersnel de brandgang aan. Een gebouw van vier verdiepingen kan heel snel in een berg puin veranderen als experts ermee aan de slag gaan.

VERKOOP BIJ BRAND

Voordat keizer Augustus in het begin van de eerste eeuw de vigiles instelde, kende Rome alleen particuliere brandweerbrigades. De vastgoedmagnaat Licinius Crassus bezat zo'n brigade. Als er ergens een huis in brand stond, dook hij met een groot hart voor de publieke zaak bij het brandende pand op, brandweermannen aan zijn zijde, en klaar om het vuur te blussen – nadat het gebouw aan hem verkocht was. Hoe langer de eigenaar aarzelde en probeerde te onderhandelen, hoe meer van zijn bezit verbrandde totdat het niets meer waard was.

Als het gebouw in puin ligt, is het de taak van Brevis en zijn collega's om gewapend met lange haken op de wankele brokstukken te springen en al het brandbare materiaal eruit te halen.

Dat moeten ze snel doen, want ze voelen het vuur in hun rug naderen. Het is duidelijk dat dit werk gevaarlijk en opwindend is, en het verklaart ook de heftigheid waarmee Brevis en zijn brigade mensen die nonchalant een vuurtje stoken tot de orde roepen. (Het is ook duidelijk dat de eigenaren van de neergehaalde appartementen zelden onder de indruk zijn van de door de commandant gekozen locatie van de brandgang.)

Hij had de gewoonte huizen die in brand stonden en de aangrenzende huizen te kopen, en uit angst en onzekerheid verkochten de eigenaren deze voor een appel en een ei. Op die manier kwam hij [Crassus] in bezit van een groot deel van Rome.

Plutarchus, *Vitae parallelae* (Crassus), 2

Maar nu is het een rustige nacht, zonder zelfs maar een zweem van rook in de wind. Brevis en zijn brigade verlaten net de Vicus Patricius. Dit is een van de drukkerre doorgaande wegen van nachtelijk Rome, want hier bevindt zich een aantal topbordelen. Eerder op de avond moesten de vigiles op hun gebruikelijke patrouilleronde teruggaan om een rumoerige groep jonge aristocraten die uit een van de bordelen waren gegooid en op straat hun feestje hadden voortgezet, aan te sporen om door te lopen. In dat soort gevallen vindt Brevis het jammer dat zijn manschappen alleen maar bewapend zijn met knuppels, in tegenstelling tot de *cohortes urbanae* (de politiemacht van de stad) die de straten tijdens ernstige ordeverstoringen met zwaarden snel en dodelijk schoonvegen.

Het is nu net na middernacht, en zelfs de dames van plezier hebben besloten te stoppen met werken. Aan de straatkant branden maar een paar lampen achter de ramen waar de bordelmeisjes in hun kleine slaaphokjes slapen. Juist het feit dat de bordelen nu voor de rest van de nacht zijn gesloten zorgt ervoor dat de vigiles voor de derde keer die avond in deze straat nodig zijn.

Een Romeinse magistraat, een heer van stand, met een enorme eigendunk, besloot na een uitgebreid diner met vrienden op de Aventijn zijn favoriete huis van plezier te bezoeken. Tot zijn grote woede ontdekte hij allereerst dat het bordeel was gesloten en daarna dat zijn vaste meisje niet van plan was hem zo laat in de nacht nog van dienst te zijn. In een uitbarsting van dronken razernij probeerde de magistraat met schoppen en stoten door de deur heen te beuken. Dat leidde er toe dat een van de meisjes boven op het balkon stapte, een bloempot met een kleine petunia oppakte en deze naar het hoofd van de lawaaischopper smeed.

Helaas trof zij doel, en het gegil van pijn en woede van de magistraat trok de aandacht van de vigiles.

‘Ik ben een *aedilis curulis* (ambtenaar), Hostilius Mancinus,’ zo meldt de gewonde man aan Brevis en zijn mannen. ‘En ik ben op straat aangevallen.’ Hostilius vraagt de vigiles om het gebouw binnen te vallen en zijn aanvaller te arresteren. Brevis merkt afgemeten op dat de bloemenkrans van de feestpartij, die de magistraat nog steeds om zijn hoofd heeft, de klap van de bloempot aanzienlijk moet hebben verzacht. Toch bonkt hij op de deur van het bordeel totdat de bange *leno* (hoerenmadam) hem binnenlaat. De schuldlige blijkt een meisje te zijn, Mamila. Zij zit op het bed in haar kamer te huilen, terwijl Brevis haar verklaring opneemt. Ze zal ongetwijfeld voor de

rechtbank moeten verschijnen, maar Brevis is er zeker van dat er in de gegeven omstandigheden geen straf zal volgen.

Natuurlijk voelen de vigiles wel met de magistraat mee. Dingen die van balkons af vallen of worden gegooid zijn een voortdurend risico voor iedereen die op straat loopt. Het gevaar is vooral 's avonds laat groot, omdat degenen die met dingen gooien ervan uitgaan dat de straat wel leeg zal zijn. Het komt regelmatig voor dat een lid van de brigade hevig stinkend terugkeert naar de barak. Dan is een bewoner te lui geweest om tot de ochtend te wachten om zijn po in de latrines te legen en heeft de inhoud gewoon uit het raam geslingerd zonder te merken dat de vigiles daaronder liepen.

*(...) Denk maar eens, hoe 's nachts
een dakpan van heel hoog jouw hersenpan
ontmoeten kan, hoe vaak kapotte kruiken
het raam uitvliegen en met volle kracht
de stoep beschadigen. Je bent wel stom
of heel naïef, wanneer je gaat dineren
zonder een testament op zak, want 's avonds
kan ieder open venster, waar nog licht is,
je noodlot zijn, als jij daar loopt te lopen!*

Iuvenalis, *Saturae*, 3, 268-277

De vigiles lopen verder langs het Circus Maximus en gaan dan zuidwaarts om te patrouilleren in de straatjes langs de oostelijke helling van de Aventijn. Overdag moet je hier op je hoede zijn, want in de buurt van de havens gaat het er ruig aan toe,

om niet te zeggen gevaarlijk. Maar de vigiles kunnen een beetje ontspannen. Omdat de meeste mensen aan de oostkant van de Aventijn niet veel bezitten dat de moeite waard is om te stelen, is er minder straatroof. En de havenarbeiders die een paar uur na middernacht schepen moeten laden, liggen meestal bij zonsondergang in bed. De straten zijn smal, donker en rustig.

De stilte in deze straten maakt het makkelijk om de weg te vinden, want op slechts één weg, rechts van de brigade, is het net zo druk en rumoerig als tijdens het ochtendspitsuur. Het is de met steen geplaveide weg die van de Porta Ostiensis naar het Forum leidt. Door een schijnbaar eindeloze stoet karren raakt de weg verstopt, terwijl ossen en voerlui tegen elkaar loeien en schreeuwen en het gepiep van niet-gesmeerde assen voor nog meer kabaal zorgt

De chaos lijkt nog erger en luidruchtiger op het punt waar de weg versmalt tussen de zuilen die de machtige bogen van het aquaduct Aqua Appia dragen. Met een vermoeide zucht lopen de vigiles de heuvel af om het laatste probleem van die nacht te onderzoeken.

HORA NOCTIS VII
HET ZEVENDE UUR VAN DE NACHT (1.00 - 2.00)

DE VOERMAN STAAT VAST

(...) *Nachtrust is in Rome
slechts rijkelui gegund. Vandaar die kwalen...*
*Het wielgeratel in de kronkelstraten,
het schelden van het opgepropt verkeer
maakt Claudius en elke zeehond wakker.*
Juvenalis, *Saturae*, 3, 235-238

De chtonische goden zijn de goden van de onderwereld: Mercurius, Pluto en Hecate. Vannacht roept Gaius Vibius deze onderwereldgoden aan en smeekt hen de geesten van de bedenkers van de *Lex Iulia Municipalis* vreselijk te martelen, net zoals hij elke negende nacht doet.

De *Lex Iulia Municipalis* is de nagel aan Vibius' doods-kist. De wet werd opgesteld om opstoppingen in de straten van Rome te voorkomen door overdag voertuigen met wielen te verbieden door de stad te rijden. Wat Vibius betreft is het enige effect van deze wet dat de verkeersdrukke tot diep in de nacht aanhoudt, aangezien hij en zo te zien elke andere voerman in Latium bij maanlicht de stad in proberen te komen en tegen zonsopkomst er weer uit. Het is een zenuwslopend gedoe.

Acht dagen lang is Vibius een pachtboer, die zijn akkertje van bijna drie hectaren bewerkt. Het ligt ten zuidoosten van Rome, niet ver van de tiende mijlsteen aan de Via Appia. Het is

een rustig bestaan, ondanks het feit dat hij veel onkruid moet schoffelen en voortdurend bezig is zijn sla tegen slakken te beschermen. Vibius gaat bij zonsondergang naar bed en staat vóór zonsopgang als de vogels beginnen te fluiten uitgerust en tevreden op. Dat is zijn normale routine. Maar elke negende dag verandert Vibius in een chagrijnig monster met bloeddoorlopen ogen, dat op de ossenkar klimt en zich gereedmaakt voor de tocht naar Rome.

Deze aandoening wordt veroorzaakt door de *nundinae* (op de negende dag plaatsvindend). Zoals de naam aangeeft worden deze straatmarkten elke negende dag in Rome gehouden. Hoewel Romeinse huisvrouwen hun groenten en fruit altijd bij de *macella* (markthallen die elke dag open zijn) kunnen halen, is het algemeen bekend dat de producten van de *nundinae* goedkoper en verser zijn. Ze werden immers de dag ervoor van het land gehaald en 's nachts door voerlui zoals Vibius naar Rome vervoerd.

Vibius' schoonzuster, die in Rome woont, zorgt voor de verkoop van de spullen. Zij heeft een plek aan de Vicus Mercati, aan de oostzijde van de Aventijn, en een vaste groep klanten. Die zijn zeer tevreden met de aangeboden groenten en fruit, want Vibius heeft de naam dat hij alleen topkwaliteit levert. De vrouw van Vibius draagt haar steentje bij aan de kwaliteitscontrole door erop toe te zien dat alleen de beste producten op de kar worden geladen. Ze zorgt er ook voor dat bijvoorbeeld te klein gebleven radijzen en andere groenten aan de varkens worden gevoerd – die tegen de tijd van het Saturnaliënfeest in december als gerookte ham en spek de reis naar Rome zullen maken.

Het geld dat de straatmarkt oplevert komt goed van pas. Het meeste wat Vibius nodig heeft voor zijn kleine boeren-

bedrijf verwerft hij door ruilhandel met de burens, maar voor speciale landbouwwerktuigen, linnen kleding en luxeproducten heb je geld nodig. Een deel van dat geld komt van handelaars die op verschillende momenten in het jaar met hun karren een rondje langs de boerenbedrijfjes maken en de oogst opkopen. En daarmee besparen ze Vibius een aantal tochten naar de hoofdstad. Hoewel de verkoop aan groothandelaren vanuit huis gemakkelijk is, levert hij minder op dan de directe verkoop aan klanten in Rome. Om rond te komen moet Vibius dus nog steeds elke negende dag zijn kar volladen.

De vracht van vandaag is niet anders dan anders. Vibius heeft sla in rieten manden bij zich, een partij vroege wortels (paarse natuurlijk, de oranje wortel zal pas duizend jaar later zijn intrede in Europa doen), doperwten in de peul, prei en asperges. Hij heeft ook zes paar hazen, die gevangen werden in vallen die langs de moestuin zijn gezet, en een mand eieren die sinds de laatste nundinae geraapt zijn. Vibius vervoert ook goederen die hij voor boeren die verder van Rome wonen gaat verkopen. Het gaat om minder bederfelijke waar zoals verschillende soorten kaas, potten honing en bosjes koriander, peterselie, rozemarijn en dille. Voor deze boeren is het makkelijker hun spullen per pakezel naar Vibius te brengen dan zelf met een kar naar Rome te gaan. Hun lagere winst wordt goedge maakt door het gemak dat zij niet het laatste, moeilijkste stuk naar Rome hoeven af te leggen. En Vibius begrijpt dat maar al te goed. Daarbij komt nog dat Vibius de eigenaar is van een paar ossen – zonder twijfel het belangrijkste bezit van de boerderij, inclusief het huis. De ossen maken de regelmatige tocht naar Rome en ploegen Vibius' velden, maar zij brengen ook geld op omdat ze af en toe uitgeleend worden aan andere boeren.

HET KLEINE BOERENBEDRIJF

Juvenalis aan zijn vriend Persius:

Bekijk maar eens mijn spijskaart, waarop niets dat niet van eigen grond is. Eerst een bokje, het vetste en meest malse uit mijn kudde in Tivoli, nog nooit gevoed met gras, te tenger om laag wilgehout te kauwen en met meer melk dan bloed. Dan berg-asperges, geplukt door mijn boerin, die daarvoor even het spinnewiel liet staan. Daarbij een schaal prachtige eieren, warm uit het hooi. Daarna de eierlegsters zelf, en druiven, reeds maandenlang bewaard maar net zo mooi als eertijds aan de wijnstok. Verder peren van 't beste soort met in dezelfde mand friszoete appels, concurrerend met die uit Picenum (...)

Juvenalis, *Saturae*, 11, 64-74

Waarschijnlijk hebben de ossen net zo'n hekel aan de tocht naar Rome als Vibius; zij moeten tenslotte de kar trekken. Deze kar is het schoolvoorbeeld van een praktisch ontwerp, een type dat bekendstaat als *plaustrum* (wagen) – het basisvoertuig voor zware vracht in de Romeinse wereld. Zoals Vibius iedere keer tot zijn verdriet ondervindt, is bij de constructie elke luxe weggelaten: eigenlijk is het een ondiepe bak van eiken planken met een (ongestoffeerde) zitting aan de voorkant. De wielen bestaan uit ruwe schijven hout. Aan de randen ervan zijn ijze-

ren strips vastgenageld in een niet geheel succesvolle poging te voorkomen dat de wielen bij iedere kuil in de weg splijten. Duurdere voertuigen hebben een zekere mate van vering, maar deze wagen en de meeste boerenkarren hebben dat niet. Om de schokken te dempen zit er niets anders op dan de bil- len samen te knijpen.

De as kun je nauwelijks een as noemen. Hij bestaat uit een paal die op zijn plek wordt gehouden door twee eenvoudige houten lagers. Zowel de aslager als de inwendige naaf zijn bekleed met ijzer om slijtage te voorkomen. Rondom het wiel zitten een paar ijzeren ringen die de wrijving moeten verminderen, maar het ontbreken van kogellagers betekent dat Vibius zijn reis regelmatig moet onderbreken en van de kar moet springen om een handvol vet op de as te smeren. Het vet komt uit een pot die speciaal voor dat doel op de laadklep is bevestigd. Smeervet kan van varkensvet of olijfolie gemaakt zijn, maar het kost geld, dus Vibius gebruikt het alleen maar als hij merkt dat de ossen te veel lopen te zwoegen. De klachten van andere weggebruikers over het gepiep van metaal op metaal laat hij onverschillig van zich afglijden.

Tijdens het eerste deel van de reis, in de namiddag, lopen de ossen op hun gemak door, maar zoals Vibius al had verwacht, worden ze onrustiger als ze na zonsondergang de stad naderen. Het is de bedoeling dat Vibius' kar, net zoals de meeste Romeinse voertuigen met wielen, over de zachte berm van de weg wordt getrokken. Voetgangers gebruiken het harde, geplaveide deel. Maar naarmate de kar de stadspoorten nadert, liggen de graven steeds dichterbij de kant van de weg (het is namelijk verboden lichamen in de stad te begraven; daarom zijn de wegen direct buiten de poorten volgepropt met graven). De hoeven van de ossen zijn onbeslagen. De dieren

loeien luid als ze op het harde, stenen plaveisel moeten lopen. Hun woedende gebrul, telkens als een onbeschermd hoof op een kiezelsteen trapt, zorgt voor extra kabaal.

Door jarenlange ervaring weet Vibius zijn aankomst ver na de zonsondergangfile te plannen. Hij was zichzelf al aan het feliciteren met een langzame maar tamelijk makkelijke reis, maar rond middernacht is zijn geluk op. Met een knoop in zijn maag bekijkt hij de wirwar van stilstaande karren, die de toegangen tot de bogen van het aquaduct Aqua Appia blokkeren. Het rumoer vóór hem met geschreeuw, gevloek en nutteloze suggesties maakt duidelijk dat een kar zijn wiel heeft verloren. Het verkeer zal dus stilstaan totdat het probleem is opgelost.

Vloekend houdt Vibius de zweep gereed die aan een lange stok is vastgemaakt en meestal gebruikt wordt om vliegen van de ossenoren weg te slaan. De planken aan de zijkanten van de kar zijn met vlechtwerk opgehoogd, juist voor dit soort situaties. Terwijl hij zich naar achteren omdraait, tuurt Vibius in het flauwe maanlicht, klaar voor het eerste, groezelige handje dat zich aan de bovenkant van het vlechtwerk vastgrijpt. De zweep komt hard neer op de knokkels van het schooiertje en de dief in spe jankt van de pijn, gevolgd door een stortvloed van zeer volwassen gevloek.

Om diefstal te voorkomen reist Vibius met de kar naar Rome. Door de primitieve assen en het grove tuig kunnen de ossen niet een heel grote lading meetrekken zonder zichzelf te wurgen (het zou nog eeuwen duren voordat het juk werd uitgevonden). Vibius had dezelfde vracht op vijf muilezels kunnen laden en dan was de tocht naar Rome een stuk makkelijker geweest. Maar Rome heeft, behalve de beperkte diensten van de *vigiles* (nachtwakers), geen politiemacht, en één man met vijf muilezels die beladen zijn met goed verhan-

delbare spullen, heeft ongeveer evenveel kans om 's nachts de andere kant van de Aventijn te bereiken als een meisje met een zak vol goud. De plaustrum is misschien ook niet alles, maar het is wel een minifort op wielen. Bovendien kan de toch al humeurige Vibius zijn fort met de zweep verdedigen, en na een poosje druipen de schooiertjes af, op zoek naar een makkelijker prooi. Maar de dreiging van bendes ouder tuig die in de algehele verwarring de kar een steegje in drijven om daar op hun gemak hun slag slaan, blijft. In dat geval is het in het belang van alle voerlui om iemand die zo wordt aangevallen te hulp te schieten. Vibius bidt nog maar eens tot de goden dat zoiets vannacht niet gaat gebeuren. Hij voelt zich dan verplicht om mee te vechten tegen dat soort piraterij, maar hij weet dat terwijl hij aan het vechten is de jonge boefjes de kar helemaal leeg zullen roven.

Er wordt een collectieve zucht van verlichting geslaakt als een team van vigiles van de Aventijn afdaalt om de opschudding aan de voet van het aquaduct te onderzoeken. Een paar minuten na hun komst rolt de stoet karren weer door. Terwijl zijn kar onder de indrukwekkende stenen boog door gaat, ziet Vibius dat de vigiles effectief maar ook hardhandig zijn geweest – zoals zo vaak het geval is. De kar met het gebroken wiel is in een steegje op zijn kant geduwd. De ongelukkige voerman zit op straat te midden van zijn waren, en hoopt dat zijn wanhopige roep om een timmerman snel beantwoord wordt.

Dit herinnert Vibius eraan dat hij bij de volgende stop de metalen pennen die zijn eigen wielen op hun plaats houden moet controleren. Door torsie tussen de wielen en de as kunnen deze pennen afbreken, buigen of losraken, en dat is naast het breken van een wiel of as de meest voorkomende reden van een defecte kar. Dankzij dit en het eerdere oponthoud is

Vibius al aan de late kant. Nog meer oponthoud zou rampzalig zijn.

Gelukkig bevindt het terrein van de nundinae zich iets verderop. Een groepje karren slaat af, op weg naar dezelfde markt als waar Vibius naartoe gaat. Het is niet vreemd dat zoveel karren naar dezelfde markt gaan, want elke handelaar kiest een markt die zo dicht mogelijk bij zijn kant van Rome ligt. Zo zoeken groentekwekers aan de oostkant van Rome klanten op de Esquilijn, en degenen die uit het noorden komen, leveren hun waren aan de Viminalis. Niemand wil verder door de smalle straten van Rome rijden dan nodig is, hoewel sommigen extra moeite doen om het Forum Holitorium te bereiken, Rome's voornaamste groentemarkt aan de voet van de Palatijn, tussen het Capitool en de Tiber in.

ADVIES VOOR GROENTEKWEKERS

Bonen inzaaien op plekken die sterk en niet kwetsbaar zijn. Wikke en fenegriek inzaaien op plekken met zo min mogelijk onkruid. (...) Linzen inzaaien op stenige, rode grond die niet vol onkruid is. Gierst inzaaien op grond die nieuw is of onafgebroken bebouwbaar is. (...) Knollen en zaadjes waar raapstelen uit opkomen en radijs inzaaien op goed bemeste grond of op vette grond.

Cato, *De agricultura*, 40

De locatie van Vibius' nundinae bij de Aventijn heeft als voordeel dat hij wat extra zaken kan doen, nu hij toch met zijn kar naar Rome is gekomen. Sommige voerlui, die winst belangrijker vinden dan hygiëne, laden hun kar vol met afval dat ze op

de terugreis meenemen. Omdat afvalkarren vrijgesteld zijn van de strikte regels van de Lex Iulia Municipalis kunnen ze ook wat langer in Rome blijven. Maar Vibius' volgende lading is een stuk frisser.

Aan de voet van de Aventijn stroomt de Tiber. Tussen de rivier en de heuvel staat het grote *emporium* (opslagplaats) – een wirwar van pakhuizen en groothandels, waar een stroom aan goederen uit heel het Romeinse rijk wordt opgeslagen. De goederen worden vervoerd in schuiten die vanuit Rome's zeehaven Ostia stroomopwaarts varen.

De lente heeft een einde gemaakt aan de periode van de *mare clausum* (de 'gesloten zee'; gedurende die periode mogen schepen uit andere landen hier niet varen), en tussen de koopvaardischepen uit Spanje, Carthago en Byzantium die de haven binnenlopen, bevinden zich de eerste enorme graanschepen uit Alexandrië. Deze supertankers vervoeren Egyptisch graan, een kostbare lading die ervoor zorgt dat Rome geen honger lijdt. Het graan moet over de stad verdeeld worden en dit biedt dus aan een man met een kar kansen om een paar extra *denarii* (munten) te verdienen.

HORA NOCTIS VIII

HET ACHTSTE UUR VAN DE NACHT (2.00 - 3.00)

DE BAKKER GAAT AAN HET WERK

Na het wisselen van de lading rijdt de voerman de Aventijn op, en halverwege draait hij zijn span een zijstraatje in. Dit is geen klein, stinkend Romeins steegje maar een ventweg naar de achterkant van het huis van bakker Misthratius. In tegenstelling tot de meeste Romeinse zijstraten is deze weg geplaveid met vlakke stenen van travertijn en ook nog eens breed genoeg voor de kar. Het straatje is ook verlicht – aan beide kanten van de brede poort van de bakkerij hangen toortsen. Vóór de poort naar de binnenplaats staat een ongeduldige slaaf in zijn dunne *tunica* (kleed) te rillen in de kou.

'Je bent laat,' moppert hij tegen de voerman die vloekend verslag doet van al zijn nachtelijke beproevingen. Maar om het goed te maken helpt hij de slaaf met het lossen van het graan. Er is een vaste indeling voor de balen – je kunt niet elke baal zomaar ergens neergooien. Deze lading wordt op de beste plek opgeslagen want het graan komt uit Alexandrië en is helemaal uit Egypte aangevoerd.

Iedereen weet dat je van Egyptisch graan de lekkerste, allerwitste en – voor de bakker heel belangrijk – duurste broden maakt. Daarom worden de balen op schappen gehesen waar ze beschermd zijn tegen vocht en knaagdieren. Er is ook goedkoper graan dat slordig opgestapeld ligt tegen de achtermuur, onder een provisorisch afdakje. Van dit Siciliaanse graan, dat